

Syr Siôn Prys: Canoloeswr ynteu Dyneiddiwr?¹

Ceri Davies

Coleg y Celfyddydau a'r Dyniaethau, Prifysgol Abertawe

Crynodeb: Roedd Syr Siôn Prys (1501/2–1555), o Aberhonddu, ymhlith y mwyaf dylanwadol o weision y Goron yng Nghymru a'r Gororau mewn cyfnod o newidiadau gwleidyddol a chrefyddol mawr. Roedd hefyd yn un o'r Cymry cyntaf i ymateb yn gadarnhaol i rai o'r pwysleisiau diwylliannol a deallusol newydd a gysylltid â'r Dadeni Dysg. Yn yr ysgrif hon trafodir y tensiwn rhwng, ar y naill law, ei ddysg a'i safbwynt dyneiddiol ac, ar y llaw arall, ei ymlyniad wrth y fersiwn o hanes Prydain a gyflwynid yng ngwaith Sieffre o Fynwy (12g.) ac y gwrthodwyd bron y cyfan ohono gan yr Eidalwr Polidor Vergil mewn llyfr a gyhoeddwyd gyntaf yn y 1530au.

Allweddeiriau: Syr Siôn Prys, Dadeni Dysg, dyneiddiaeth, canoloesoldeb, Sieffre o Fynwy, Polydore Vergil.

Sir John Prise: Mediaevalist or Humanist?

Abstract: *Sir John Prise (1501/2–1555), of Brecon, was among the most influential servants of the Crown in Wales and the Marches at a time of great political and religious change. He was also one of the first among the Welsh to respond positively to some of the new cultural and intellectual emphases connected with the Renaissance. This article discusses the tension between, on the one hand, Prise's learning and humanist outlook and, on the other hand, his attachment to the popular account of the history of Britain presented by Geoffrey of Monmouth in the twelfth century, an account that was largely rejected by the Italian Polydore Vergil in a work first published in the 1530s.*

Keywords: Sir John Prise, Renaissance, humanism, mediaevalism, Geoffrey of Monmouth, Polydore Vergil.

¹ Darlith gyweirnod a draddodwyd yn y Gynhadledd Hanes a drefnwyd gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, 18 Mawrth 2015, yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth. Thema'r gynhadledd oedd 'Y Cymry a'r Dadeni Dysg: Siôn Prys a'i Gyfoedion', yn cyd-daro ag arddangosfa'r Llyfrgell (Ionawr – Mehefin 2015), 'Llenor a lleidr? Syr Siôn Prys a'r llyfrau Cymraeg cyntaf'. Yn ystod y dydd cafwyd darlithiau hefyd gan Dr Ceridwen Lloyd-Morgan, Ms Nia Powell a Dr Eryn White.

Caniatewch imi ddweud, i ddechrau, gymaint rwy'n gwerthfawrogi bod y Llyfrgell Genedlaethol wedi trefnu'r arddangosfa ardderchog sydd yma'r misoedd hyn ar Syr Siôn Prys a'i gyfraniad, ac ychwanegu ati'n ogystal yr arddangosfa o weithiau William Salesbury sydd i'w gweld am y dydd heddiw. Llongyfarchion hefyd i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol am fanteisio ar y cyfle i drefnu'r diwrnod hwn, inni gael meddwl ryw ychydig am rai o'r glewion y cysylltir eu henwau â pheth o gyffro Cymraeg a Chymreig y symudiad diwylliannol hwnnw sy'n cael ei alw'n Ddadeni Dysg (neu weithiau, yn ei wedd lenyddol a deallusol, yn ddyneiddiaeth). Mae'n faes diddorol tu hwnt, mewn cynifer o ffyrdd. Ac mae cyfnod aeddfedrwydd y tri chymeriad y byddir yn canolbwyntio'n arbennig arnynt yn ystod y dydd – Elis Gruffydd, Siôn Prys, William Salesbury – sef yr hanner can mlynedd, fwy neu lai, rhwng canol y 1520au a chanol y 1570au (pan yw Salesbury yn rhyw ddiplannu i'r niwl), yn gyfnod sydd, y mae'n amlwg, o bwys aruthrol yn hanes Prydain, ac yn arbennig yn hanes Cymru. Dyma'r cyfnod a liwiodd ac a roes fod i gymaint o'r Gymru fodern: yn wleidyddol, hwn oedd cyfnod dwy 'Ddeddf Uno' (os caf fi ddefnyddio'r term cyfleus hwnnw) 1536–1543; yn ieithyddol, meddylier am 'y cymal iaith' bondigrybwyll a'i effeithiau; ac yn grefyddol, dyma pryd y gwelwyd dechrau'r troi – nid ar ran pawb, wrth gwrs, nid o bell ffordd – oddi wrth Gatholigiaeth Rufeinig at Brotestaniaeth. Hwn hefyd oedd cyfnod dechrau argraffu llyfrau, y Beibl a llyfrau defosiwn yn arbennig, yn y Gymraeg. Rwy'n meddwl yn neilltuol am Lyfr Gweddi Gyffredin a Thestament Newydd 1567, ond yr oedd yna weithiau pwysig eraill cyn hynny: a byddai'r cyfan yn cyrraedd ei benllanw yn 1588, gyda chyhoeddi cyfieithiad Dr (yn ddiweddarach yr Esgob) William Morgan o'r Beibl cyflawn. Bu'r cyhoeddiadau hyn yn fodd nid yn unig i leddfu rywfaint ar ddrwg-effeithiau'r cymal iaith, ond hefyd dyna weld cyflawni'r orchest bwysicaf ym mharhad yr iaith Gymraeg i'n dyddiau ni, heb sôn am y goleuo crefyddol ac ysbrydol ac addysgol a ddaeth i Gymru yn ei sgil.

Yn awr yr oedd gan Siôn Prys ran ym mhob un o'r agweddau hynny ar fywyd yr unfed ganrif ar bymtheg y cyfeiriwyd atynt.² Roedd â'i fys ym mhob briwes: yng ngwleidyddiaeth yr oes; yn y newidiadau crefyddol chwyldroadol a oedd ar droed; ym mater yr iaith Gymraeg, ei hanes a'i thras, a'r defnydd cyfoes ohoni; ac mewn argraffu yn y Gymraeg, gan gynnwys argraffu ynddi rannau o'r Ysgrythur. Ef a fu'n gyfrifol am y llyfr argraffedig cyntaf yn y Gymraeg, *Yny lhyvyr hwnn* (1546), y mae'r unig gopi ohono i oroesi, sef y copi a ddaethai o gasgliad Castell Shirburn i lyfrgell Syr John Williams, yn cael ei ddiogelu yma, yn un o brif drysorau'r Llyfrgell Genedlaethol.³ Mae'r Esgob Richard Davies (yn y rhagymadrodd i Destament Newydd 1567), wrth feddwl am yr argraffu a fu cyn hynny ar destunau crefyddol yn y Gymraeg, yn cofio 'i gosodes ... yn Gymraeg yn print ... Syr Ihon Prys yntay y Pader,

² Drwy'r ysgrif hon defnyddir y ffurf gyfarwydd 'Siôn Prys' (talfyriad o 'Siôn ap Rhys') ar yr enw, ac eithrio mewn dyfyniadau lle y ceir amrywiad megis 'John Prys'. 'John Prise' (weithiau 'Pryse' neu 'Price') yw'r ffurf fwyaf arferol yn y Saesneg.

³ Ceir adargraffiad diplomatig yn Davies, J. H. (1902), *Yny lhyvyr hwnn a Ban o gyfreith Howel* (Bangor: Jarvis a Foster). Ar *Yny lhyvyr hwnn*, gw. yn arbennig Gruffydd, R. G. (1998), 'Y print yn dwyn ffrwyth i'r Cymro: *Yny lhyvyr hwnn*, 1546', *Y Llyfr yng Nghymru/Welsh Book Studies*, 1, 1–20.

y Credo, a'r X Gorchymyn'.⁴ Gan nad yw enw'r awdur yn ymddangos yn y llyfr, tystiolaeth Richard Davies yn y fan honno sy'n profi'n bendant mai Siôn Prys a gasglodd gynnwys *Yny lhyvyr hwnn* at ei gilydd. Wrth gwrs, yr oedd sylweddoli holl botensial yr argraffwasg a'i defnyddio fel offeryn diwylliannol ymhlith nodau amgen dyneiddwyr Ewrop yn ystod y bymthegfed ganrif, o ddyddiau Johann Gutenberg ym Mainz ac Aldus Manutius yn Fenis: a dyma Siôn Prys, fel William Salesbury yn fuan iawn ar ei ôl (ac yn llawer mwy toreithiog), yn mynnu harneisio'r potensial hwnnw ar gyfer y Gymraeg. Meddai Prys, mewn anerchiad (dienw, fel y crybwyllwyd) ar ddechrau *Yny lhyvyr hwnn*:

Ac yr awr y rhoes duw y prynt yn mysk ni er amylhau gwybodaeth y eireu bendigedic ef, iawn yni, val y gwnaeth holh gristionogaeth heb law, gymryt rhan or daeoni hwnnw gyda yn hwy, val na bai ddiffrwyth rhodd kystal a hon yni mwy noc y eraill.⁵

Nid deunydd crefyddol yn unig a gynhwysir yn *Yny lhyvyr hwnn*. Heb amheuaeth gellir dweud bod Siôn Prys yn ddyn byd newydd y Dadeni, yn un a ddymunai weld (a defnyddio ei ymadrodd ef ei hun yn y darn a ddyfynnwyd) 'amylhau gwybodaeth', a hynny i lawer cyfeiriad, yn y Gymraeg.⁶

Yr oedd Prys hefyd yn ddyn a berthynai i fyd newydd – newydd i'r Cymry, yn sicr – yn weidyddol ac yn broffesiynol: yn un o'r rheini o blith hen deuluoedd uchelwrol Cymru a welodd eu cyfle yn oes y Tuduriaid. Pan aned ef, yn 1501 neu 1502, buasai'r chwarter-Cymro hwnnw, y Brenin Harri VII, ar yr orsedd am ryw un mlynedd ar bymtheg, ac ni bu ef a'i ddisgynyddion yn brin o wobrwyo'r Cymry a oedd wedi cynorthwyo achos y Lancastriaid yn 1485 a chwedyn. Efallai mai'r enghraifft fwyaf nodedig o hynny oedd teulu'r Seisylltiad, y Cecils, o Ewias yn ardal y ffin. Erbyn teyrnasiad wyres Harri VII, y Frenhines Elizabeth I, un o ddisgynyddion y Seisylltiad, sef William Cecil, Arglwydd Burghley, oedd y mwyaf dylanwadol o holl weision y Goron. Nid yw Siôn Prys i'w gymharu o ran ei statws â William Cecil, ond y mae yntau hefyd yn enghraifft dra llachar o Gymro a lwyddodd i ymddyrchafu o fewn i beirianwaith gweinyddol y Tuduriaid.

Gair yn fyr am fywyd a gyrfa broffesiynol Siôn Prys.⁷ Brodor ydoedd o gylch tref Aberhonddu, a'i dad, Rhys ap Gwilym, un o fân-uchelwyr y fro, yn olrhain ei ach yn ôl dros genedlaethau at un o gyndeidiau mwyaf urddasol Brycheiniog, Bleddyn ap Maenyrch (yn

⁴ Hughes, G. H. (gol.) (1951), *Rhagymadroddion 1547–1659* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 24–5.

⁵ *Ibid.*, t. 3.

⁶ Yn y gynhadledd trafodwyd agwedd ddiddorol ar hynny gan Nia Powell yn ei darlith 'Siôn Prys – arloeswr rhifau'. Gw. hefyd Powell, N. M. W. (2012), 'The Welsh context of Robert Recorde', yn Roberts, G., a Smith, F. (goln), *Robert Recorde: The Life and Times of a Tudor Mathematician* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 123–44 (132–3).

⁷ Am ymdriniaeth lawnach, gw. Davies, C. (gol.) (2015), *John Prise: Historiae Britannicae Defensio/A Defence of the British History* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies & Oxford: Bodleian Library), tt. xv–xxiv.

yr unfed ganrif ar ddeg). Un aelod o'r teulu, yn y bymthegfed ganrif, oedd y bardd Hywel Dafi, gŵr y mae traddodiad amdano – traddodiad ffansiol, efallai – ei fod yn awdur gwaith Lladin ar hanes Prydain a gwaith Cymraeg ar hanes Cymru.⁸ Cafodd Siôn Prys, yntau, gyfle ar addysg (i ddechrau, mae'n fwy na thebyg, yn un o'r tai crefydd yn Aberhonddu), addysg a aeth ag ef i Rydychen ac yna i un o Ysbytai'r Frawdlys yn Llundain. Wedi ei hyfforddi i fod yn gyfreithiwr, erbyn diwedd ei gwrs yr oedd yn barod i ymgymryd â gyrfa lwyddiannus fel gweinyddwr. Yn fuan daeth i sylw neb llai na Thomas Cromwell: yng nghanol tridegau'r unfed ganrif ar bymtheg prin yr oedd neb yn fwy pwerus na hwnnw dan Harri VIII (fel y cawsom ein hatgoffa gan nofelau Hilary Mantel, a chan y gyfres deledu yn seiliedig arnynt yn ddiweddar). Yn 1534 tynhawyd y cwlwm rhyngddynt, pan briododd Siôn Prys â Johan Williamson, nith i wraig Cromwell. Drwy nawdd Thomas Cromwell daeth nifer o ddyletswyddau i'w ran: yr oedd ganddo, er enghraifft, swyddogaeth yn seremoni coroni Anne Boleyn. Ond y mwyaf arwyddocaol o gyfrifoldebau Prys – ac, efallai, gyda'r mwyaf amheus, i'n golwg ni heddiw – oedd ei benodi yn un o'r rhai a fu'n ymweld â'r mynachlogydd ar gyfer eu diddymu. Yn 1535 bu ar berwyl felly mewn abatai fel Malmesbury a Westminster, Caergrawnt ac Ely. Erbyn 1537 yr oedd yn gomisiynydd ar gyfer derbyn meddiannau a thiroedd y mynachlogydd, ac yn 1539 chwaraeodd ran yn nhrosglwyddo eiddo llawer o brif fynachlogydd gorllewin Lloegr, o Fryste hyd Evesham. Ac fe'i gwobrwywyd am ei drafferth. Yn 1537, yn dilyn y diddymu, sicrhodd iddo'i hun brydles Priordy Sant Ioan yr Efenglydd yn Aberhonddu. Cell o Abaty Benedictaidd Battle, yn Swydd Sussex, oedd Priordy Sant Ioan. Eglwys y Priordy yw Cadeirlan Esgobaeth Abertawe ac Aberhonddu heddiw. Yno, yn y clas, gwelir yr adeiladau, y Deondy tan yn ddiweddar, lle'r oedd Tŷ'r Prior. Câl'r tŷ hwnnw ei adnabod am amser maith wrth enw Prys.⁹

Nid Priordy Aberhonddu oedd yr unig adeilad i Siôn Prys fanteisio arno yn sgil diddymu'r tai crefydd. Flwyddyn neu ddwy yn ddiweddarach cafodd brydles Priordy Sant Guthlac, Henffordd (a'r tiroedd a ddeuai gydag ef), ac yno, yn Henffordd, y bu ef a'i deulu'n cartrefu o tua 1540 ymlaen. Erbyn hynny yr oedd y gyntaf o'r ddwy Ddeddf Uno wedi ei phasio, ac yr oedd Prys (y mae'n fwy na thebyg, er nad oes tystiolaeth bendant i gadarnhau hynny) yn un o brif gynghorwyr y brenin a Thomas Cromwell ynglŷn â'r mater hwnnw. Yn 1540, hefyd, bu digwyddiad gwleidyddol arall o bwys, sef cwmp Thomas Cromwell, a'i ddiennyddio ym mis Gorffennaf yr un flwyddyn. I bob golwg ni tharfodd hynny'n fawr ar yrfa'r *protégé*, ond cam doeth, efallai, oedd ymbellhau ryw faint oddi wrth y llys, symud tua'r gorllewin a gwneud Henffordd yn ganolfan. Erbyn diwedd 1540 yr oedd Siôn Prys wedi ei apwyntio i swydd strategol Ysgrifennydd Cyngor Gororau Cymru, swydd y bu'n ei dal hyd ei farw yn 1555. Bu'n siryf Sir Frycheiniog, ac yn ddiweddarach Swydd Henffordd, ac yn Ynad Heddwch yn holl siroedd Cymru a'r Gororau. Ar esgyniad Edward VI i'r orsedd yn 1547 cafodd ei urddo'n farchog, a bu'n aelod o bedair senedd, o leiaf, yn yr wyth mlynedd rhwng 1547

⁸ Gw. *Y Bywgraffiadur Cymreig hyd 1940* (1953) (Llundain: Anrhydeddus Gymdeithas y Cymmrodorion; hefyd ar-lein drwy wefan Llyfrgell Genedlaethol Cymru), dan 'Hywel ap Dafydd ap Ieuan ap Rhys (Hywel Dafi)'.

⁹ Gw. Llywelyn-Williams, A. (1964), *Crwydro Brycheiniog* (Llandybie: Llyfrau'r Dryw), t. 16.

a 1555. Heb ymhelaethu rhagor, gwelir bod Prys yn enghraifft nodedig o'r math newydd hwnnw o weinyddwr gwladol a ddaeth i'r amlwg yn yr unfed ganrif ar bymtheg: y cyfreithiwr addysgedig, y perchen tai a thiroedd hirben, yr *entrepreneur* gwleidyddol.

Dyn cyfnod newydd, felly, a dyn a oedd yn agored i ffyrdd newydd o weld ac o wneud pethau: yn ddyn prifysgol, yn ddyn y gyfraith, yn arloeswr a oedd yn croesawu holl bosibiliadau anturus yr argraffwasg ac ati. Ac eto, un o'r pethau rhyfeddol am Siôn Prys, y dyn 'modern' yma, yw ei fod – os caf fi osod y peth fel hyn – wedi mopio ar yr Oesoedd Canol. Yr oeddwn yn sôn amdano fel un o ddiddymwyr y mynachlogydd, dynion nad oedd ganddynt fawr o barch at lawer o eiddo'r tai yr ymwelent â hwy. Ond un peth sydd i'w ddweud o blaid Siôn Prys yw iddo sylweddoli cymaint y cyfoeth o lawysgrifau, gwaith ysgrifwyr yr Oesoedd Canol, a oedd ynghadw yn llyfrgelloedd y mynachlogydd, ac aeth ati i feddiannu (a thrwy hynny ddiogelu) llawer ohonynt. O'r comisiynwyr a fu ynglŷn â'r diddymiad, ef yn unig a ymboenodd am y llawysgrifau.¹⁰ Y mae i'w osod ochr yn ochr â dyn fel John Leland (yr ymddengys i Harri VIII erchi iddo drefnu casglu rhai o lawysgrifau pwysicaf y mynachlogydd ar gyfer y Llyfrgell Frenhinol). Ymhlith y llawysgrifau a arbedwyd gan Siôn Prys yr oedd llawer iawn o weithiau crefyddol, fel y gellid disgwyl, ac yn ei ewyllys gadawodd y rheini i lyfrgell enwog Cadeirlan Henffordd: pethau fel llawysgrifau o weithiau Sant Awstin (o Abatai Cirencester a Chaerloyw) a Sant Jerôm (o Briordy Sant Guthlac, lle y gwnaeth ei gartref yn Henffordd).¹¹ Ond nid yng Nghadeirlan Henffordd yn unig y ceir llawysgrifau crefyddol a fu'n eiddo i Siôn Prys. Y mae hefyd gasgliad pwysig iawn, o hanner cant ymron o lawysgrifau, ym meddiant Coleg Iesu, Rhydychen – casgliad a ddaeth yno yn nechrau'r ail ganrif ar bymtheg, drwy ewyllys Gregory, mab hynaf Siôn Prys.¹² Yr oedd y llawysgrifau hyn, sy'n cynnwys gweithiau beiblaidd ac esboniadau arnynt gan rai o Dadau'r Eglwys, wedi eu cywain o'r union fynachlogydd y bu Prys yn derbyn eu heiddo – Bryste, Caerloyw, Evesham, Winchcombe, Pershore – a cheir nodiadau yn ei law mewn nifer ohonynt.

Ond nid gweithiau diwinyddol yn unig, gan Dadau'r Eglwys, a ddenodd sylw Siôn Prys. Casglodd hefyd lawysgrifau gweithiau o natur wahanol gan rai o awduron yr Oesoedd Canol, gweithiau Lladin i gyd: *Policraticus* John o Gaersallog, er enghraifft, mewn llawysgrif o Cirencester; *Polychronicon* Ranulf Higden, mewn llawysgrif o Gaerloyw; a *Historia Ecclesiastica* Beda, mewn dwy lawysgrif, un ohonynt o Briordy Aberhonddu. Mae llawer o'r rhain bellach yn y Llyfrgell Brydeinig, yn arbennig yng nghasgliad Cotton; eraill yn Rhydychen, yn Llyfrgell Bodley; rhai mewn manau eraill. Yr oedd Prys yn un garw

¹⁰ Gw. Carley, J. P. (gol.) (2000), *The Libraries of King Henry VIII* (London: The British Library and the British Academy), t. xlii; Roberts, J. (2006), 'Extending the frontiers: scholar collectors', yn Green, E. L., a Webber, T. (goln), *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland*, vol. 1 (Cambridge: Cambridge University Press), tt. 292–321 (296).

¹¹ Am fanylion llawnach ynglŷn â'r llawysgrifau a gasglwyd gan Siôn Prys, gw. Ker, N. R. (1955), 'Sir John Prise', *The Library* (Cyfres 5), 10, 1–24 (adargraffwyd yn Ker, N. R. (1985), *Books, Collectors and Libraries: Studies in the Medieval Heritage*, Watson, A. G. (gol.) (London and Ronceverte, WV), tt. 471–96); a Davies, *John Prise: Historiae Britannicae Defensio*, tt. xxv–xxix.

¹² Gw. Jeens, C. (2015), 'The Manuscripts of Sir John Prise', *Jesus College Oxford: Record 2015*, 86–7.

am ysgrifennu nodiadau ar ymyl y ddalen yn ei llawysgrifau (câi ei wahardd am oes o'r ystafelloedd darllen yn y Llyfrgell Genedlaethol!), ac y mae modd olrhain rhyw gymaint o'i ddi-ddordebau wrth edrych ar y *marginalia* hynny.

Bid a fo am hynny, efallai mai'r peth pwysicaf i ni yn awr yw fod, ymhlith y llawysgrifau Lladin gwasgaredig hyn, nifer helaeth a oedd yn ymwneud â'r hyn y mae Prys yn ei alw yn *Britannorum antiquitates*, 'hynafiaethau'r Brytaniaid': gweithiau Gerallt Gymro, er enghraifft (nifer o wahanol llawysgrifau o weithiau gwahanol); copi o'r *Historia Brittonum*, yn un o'r llawysgrifau lle – yn bwysig iawn i Prys – y priodolid y gwaith i Gildas; Bucheddau'r Saint (rhan gyntaf yr enwog Llsgr. Cotton Vespasian A. XIV, yn cynnwys nid yn unig fucheddau'r saint Cymreig ond hefyd ddeunydd pwysig ar hynafiaethau a hawliau Esgobaeth Llandaf); a llawysgrifau a dderbyniodd trwy law John Lewis, trysorydd Cadeirlan Tyddewi, yn cynnwys cronicl y cynhwysid o'i fewn yr hyn y byddir bellach yn cyfeirio ato fel Fersiwn 'C' yr *Annales Cambriae* (hynny'n rhan o Lsgr. Cotton Domitian A. I yn y Llyfrgell Brydeinig heddiw). Ac, efallai'n bwysicaf oll, daeth i feddiant Prys ddwy llawysgrif o *Historia Regum Britanniae* ('Hanes Brenhinoedd Prydain') Sieffre o Fynwy: mae un ohonynt yn Llyfrgell Bodley, ond y mae'r hynaf o'r ddwy, llawysgrif o'r drydedd ganrif ar ddeg, yma yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, sef Llsgr. Peniarth 42. Yr oedd modd, gyda llaw, i Siôn Prys ddarllen gwaith Sieffre mewn print. Cawsai'r *Historia* ei olygu yn gynnar yn yr unfed ganrif ar bymtheg gan Ivo Cavellatus, a'i argraffu ym Mharis, yn gyntaf yn 1508, a'i ailargraffu yn 1517. Yr oedd gan Prys ddau gopi o'r argraffiad 1517 hwnnw. Mae un ohonynt bellach yn yr Unol Daleithiau, mewn meddiant preifat: ar yr wyneb ddalen nododd Prys iddo brynu'r copi ar 7 Tachwedd 1530, *octodecim denarijs*, am swllt a chwech.¹³ Yr oedd y pryniad hwnnw yn ddigwyddiad o bwys, debygwn i, yn ei hanes. Mae'r copi arall yn llyfrgell Coleg Corff Crist yn Rhydychen. Rwyf wedi cael cyfle i edrych ar y copi hwnnw, ac mae'n frith o nodiadau gan Prys ar ymyl y ddalen: yr oedd wedi ymdrwytho ynddo. Dyna lyfr printiedig, *Historia* Sieffre, yn eiddo i'r dyn (gadewch inni'n hatgoffa'n hunain) a fyddai'n peri argraffu'r llyfr print cyntaf yn y Gymraeg.

Ond pam rhoi sylw arbennig i Sieffre o Fynwy a'i *Historia*? Gwyddys, wrth gwrs, am boblogrwydd aruthrol gwaith Sieffre, ers ei gyfansoddi (ei 'gyfieithu', yn ôl honiad ffugiedig Sieffre ei hun) yn hanner cyntaf y ddeuddegfed ganrif, ac am ei adrodd ar stori'r rhai a fu'n teyrnasu ar Ynys Brydain o ddyfodiad Brutus (gor-ŵyr, meddir, i Aeneas o Gaerdroea) hyd at farw Cadwaladr Fendigaid: yr hanesion am lwyddiannau a mynych fethiannau'r Brytaniaid, goresgyn y genedl gan y Rhufeiniaid ac ymosod arni gan y Sacsoniaid. Y mae lle pwysig yn y gwaith i Myrddin a'i ddaroganau; a dyry Sieffre'r gofod pennaf i Arthur a'i deyrnasiad ef. Ond, wedi colli Arthur, ymadawodd y gogoniant, a thynhau a wnaeth gafael y Sacsoniaid ar Brydain. Cafwyd rhyw gymaint o adfer pethau dan Gadwallon, ond rhybuddiwyd ei fab, Cadwaladr, i beidio â cheisio ennill y deyrnas yn ôl, a chyda ei farw ef, yn Rhufain, daeth diwedd ar reolaeth y Brytaniaid ar yr ynys.

¹³ Gottfried, R. B. (1958), 'Antiquarians at work', *Renaissance News*, 11, 114–120 (114).

Ac o hynny allan ni elwid hwynt yn Frytaniaid, namyn yn Gymry [*Gualenses* yw'r gair yn Lladin Sieffre]. Ac o hynny allan y gwnaeth y Saeson yn gall ac yn ddoeth ... Ac felly y bwriasant arglwyddiaeth y Brytaniaid oddi arnynt, a hwynt eu hunain yn meddu holl Loegr.

(Diweddariad yw'r geiriau hynyna o ddiweddglo un o'r fersiynau Cymraeg – Brut Dingestow – o'r *Historia*.¹⁴ Cafodd gwaith Sieffre gylchrediad aruthrol drwy Ewrop, ond ni bu ei apêl yn fwy yn unman nag yng Nghymru, fel y mae'r fersiynau Cymraeg, *Brut y Brenhinedd*, yn tystio.)

Purion, meddir. Ond onid dyma'r math o ffug-hanes, yn cymysgu'r gwir a'r gau â'i gilydd, y byddai holl ogwydd dyneiddwyr y Dadeni Dysg yn ei amau? Un o sloganau mawr ysgolheigion y Dadeni oedd y ddau air Lladin *ad fontes*, 'at y ffynonellau'. Hynny oedd y tu cefn i bwyslais Martin Luther, fel ysgolhaig beiblaidd, ar yr angen nid yn unig i gyfieithu'r Ysgrhythurau i iaith y bobl, ond hefyd i wneud hynny ar sail ieithoedd gwreiddiol y Beibl a pheidio â dibynnu ar gyfieithiad Lladin y Fwlgat. (Yr oedd yr un flaenoriaeth gan William Salesbury a William Morgan a John Davies, Mallwyd, wrth gyfieithu'r Beibl i'r Gymraeg.) Ar ba ffynonellau, ynteu, ar ba *fontes*, yr oedd *Historia Regum Britanniae* Sieffre'n tynnu? Cwestiwn o'r math hwnnw'n union oedd yr un a ofynnwyd gan hanesydd craff o'r Eidal a ddaeth i Brydain yn nechrau'r unfed ganrif ar bymtheg: gŵr o'r enw Polidoro Vergilio, neu Polidor Vergil fel yr adnabyddir ef fynychaf.

Brodor o Urbino oedd Polidor, y ddinas lle y ganwyd yr artist Raphael ac a ddatblygodd i fod yn un o brif ganolfannau dyneiddiaeth gogledd yr Eidal. Pan gyrhaeddodd Polidor Brydain gyntaf, yn 1502, yn ŵr yn ei dridegau cynnar, ei swydd oedd cynorthwyo'r Cardinal Adriano Castelli, Esgob Henffordd, yn y gwaith o gasglu'r dreth eglwysig, Ceiniogau Pedr. Roedd gyrfa diplomat eglwysig yn ymagor o'i flaen, a daeth dyrchafiadau pellach o fewn i strwythur Eglwys Rufain i'w ran yn fuan ar ôl cyrraedd Lloegr. Ond y peth mawr ynglŷn â Pholidor oedd ei fod yn un a oedd wedi drachtio'n helaeth o ffrydiau'r Dadeni Dysg. Cyn gadael yr Eidal am Loegr yr oedd eisoes wedi cyhoeddi, yn Fenis yn 1498, gasgliad o ddjarhebion (*Proverbiorum Liber*) wedi eu tynnu o'r clasuron Groeg a Lladin, ynghyd â sylwadau byrion ar y ddjarhebion hynny. Dyna achub y blaen, o ddwy flynedd, ar argraffiad cyntaf Erasmus, yr ysgolhaig mawr o'r Iseldiroedd, o'i gasgliad enwog ef o ddjarhebion, yr *Adagia*. Yna yn 1499 cyhoeddodd Polidor, mewn tri 'llyfr', ei *De Inventoribus Rerum*, 'Ar Gychwynwyr Pethau': gwaith eithriadol o ddysgedig, math o wyddoniadur (neu *Who Was Who*) yn cyflwyno sylfaenwyr neu ddyfeiswyr (*inventores*) y gwahanol gelfyddydau a gwyddorau, y rhai a roddodd gychwyn i sefydliadau cymdeithas wâr. Roedd y gwaith hwn yn seiliedig ar ddarllen rhyfeddol o eang yng ngweithiau'r awduron clasurol Groeg a Lladin, yng ngweithiau Tadau'r Eglwys, a hefyd yng ngwaith awduron canoloesol a chyfoes.

Dyna, felly, Polidor Vergil, a gyrhaeddodd Loegr yn nechrau'r unfed ganrif ar bymtheg: un o ddysgedigion dyneiddiol yr Eidal, ac un, fel cynifer o'r dyneiddwyr, a edrychai yn ôl i'r

¹⁴ Lewis, H. (gol.) (1942), *Brut Dingestow* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), t. 208.

byd clasurol am ei safonau deallusol. Daeth i gyswllt agos â rhai o brif ddyneiddwyr Lloegr, yn bennaf oll Thomas More. Yr oedd Erasmus (y cyfeiriwyd ato gynnu) yn ôl ac ymlaen yn Lloegr yn ystod y blynyddoedd hynny, a rhestrir ef gan Polidor ymhlith ei gyfeillion. Yn fuan daeth Polidor i sylw'r brenin, Harri VII, a thua 1506 fe'i gwahodddwyd gan y brenin i ysgrifennu hanes Lloegr o'r dechreuad hyd oes Harri ei hun, ac i wneud hynny yn Lladin, fel bod y gwaith nid yn unig yn dathlu'r frenhinlin newydd ond ei fod hefyd yn dod yn rhan o *respublica litteraria* Ewrop a'r wybodaeth a gynhwysid ynddo yn cael ei chyflwyno i ddynion o ddysg ar y cyfandir yn ogystal ag ym Mhrydain. Aeth degawdau heibio cyn i Polidor gwblhau'r gwaith, ond yn 1534 (dan Harri VIII erbyn hynny) ymddangosodd argraffiad cyntaf *Anglica Historia*, yn adrodd hanes Lloegr, o'i ddechreuadau hyd 1509, blwyddyn marw Harri VII. Fel y gellid disgwyl, rhoddir lle pwysig yn yr hanes i deyrnasiad Harri ei hun ac i ddadlau cyfreithlondeb ei hawl ar y goron. Ceir gan Polidor ddisgrifiad byw o Harri VII, ac mae'n amlwg fod hynny wedi ei seilio ar adnabyddiaeth bersonol. Meddai, wrth gofio amdano'i hun yn dod am y tro cyntaf i Loegr yng ngosgordd Adriano Castelli, 'fe'm derbyniwyd yn gwrtais iawn gan y Brenin ei hun, a phob amser ar ôl hynny cawn fy nhrin yn garedig ganddo' (*Fui ab ipso Rege perbenigne exceptus, atque postmodum semper humaniter habitus*).¹⁵ Nod Polidor oedd bod mor ddiuedd ag y gallai wrth gyfansoddi ei waith; ei obaith, wrth gyflwyno'r *Anglica Historia* i Harri VIII, oedd y byddai o fantais iddo ei fod yn ysgrifennu fel Eidalwr ac yn adrodd popeth gyda gonestrwydd.¹⁶

Yn awr yr oedd Polidor yn hanesydd gofalus a chytbwys. Yn rhannau cynharaf *Anglica Historia*, wrth geisio dirnad a deall dechreuadau hanes Lloegr, troes, yn rhesymol ddigon, i bwysu a mesur y gwaith yr oedd pawb ymron yn ei ystyried yn gonglfaen yr hanes hwnnw, sef – ie! – *Historia Regum Britanniae* Sieffre o Fynwy. Ac fe'i cafodd yn brin, am ddau reswm yn arbennig, y ddau yn seiliedig ar egwyddor *ad fontes*, egwyddor pwysu ar ffynonellau dibynadwy. Yn y lle cyntaf, ni cheid dim cadarnhad i lawer o gynnwys *Historia* Sieffre yng ngwaith yr awdurdodau cydwladol cydnabyddedig, yr haneswyr clasurol yn arbennig. Os oedd yr hanes am Brutus yn wir, pam na sonnid amdano yng ngwaith rhai fel Iŵl Cesar a Livius a Tacitus? Ail wrthwynebiad Polidor oedd na cheid yng ngwaith y croniclwyr a'r haneswyr Prydeinig mwyaf dibynadwy – Beda, er enghraifft – ddim i ategu rhai o brif themâu Sieffre. Ar gyfer hanes Prydain yn y ganrif a hanner ar ôl ymadawiad y Rhufeiniaid o'r ynys, sef yr union gyfnod yr honnid fod Arthur wedi codi tua'i ddiwedd, awdur a ddaliodd sylw Polidor yn arbennig oedd Gildas. Cafodd afael ar ddwy lawysgrif o *De Excidio Britanniae* ('Coll Prydain') Gildas, a sylweddoli mor bwysig oedd y gwaith. Fe'i golygodd, ac yn Antwerp yn 1525 argraffwyd y gwaith, y golygiad beirniadol cyntaf o waith Gildas i'w brintio. Ond pwysleisiau gwahanol iawn i'r rhai yn *Historia* Sieffre yw pwysleisiau Gildas. Yn fwy na dim, nid yw'n sôn o gwbl am Arthur. I Polidor, wrth reswm, yr oedd golygu gwaith Gildas yn rhan o'r ymchwil helaethach ar gyfer ysgrifennu *Anglica*

¹⁵ Hay, D. (gol.) (1950), *The Anglica Historia of Polydore Vergil A.D. 1485–1537*, Camden Series, vol. lxxiv (London: Royal Historical Society), t. 132.

¹⁶ Gw. Hay, D. (1952), *Polydore Vergil: Renaissance Historian and Man of Letters* (Oxford: Clarendon Press), t. 153.

Historia. A phan ddaw i drafod Arthur yno, ychydig iawn sydd ganddo i'w ddweud amdano, dim ond mai cymeriad chwedlonol, lled-ddychmygol, ydoedd (tebyg i Rolant yn chwedlau Siarlymaen), ac mai ffals oedd honiadau megis mai ei feddrod ef a welid yn Abaty Ynys Wydrin (Glastonbury).¹⁷

Nid Polidor Vergil oedd y cyntaf i godi amheuon ynglŷn â dilysrwydd *Historia* Sieffre o Fynwy. Yn ôl yn y ddeuddegfed ganrif ei hun bu William o Newburgh ('Gwilym Bach' Theophilus Evans, ganrifoedd yn ddiweddarach) yn dra beirniadol o rai o honiadau Sieffre. Roedd eraill yn amheus, yn cynnwys Gerallt Gymro, a chododd rhagor o sceptigiaid yn y canrifoedd dilynol. Ond gan Polidor y cafwyd, yn ddigon cwrtais, yr ymosodiad mwyaf systematig ar hygredd Sieffre, a hynny yng nghysgod nawdd Harri VII, y 'mab darogan' yr oedd cynifer, Cymry yn arbennig, yn ei weld – ac yntau'n ddisgynnydd i Owain Tudur – yn cyflawni'r addewid i Gadwaladr y deuaï'r dydd pan adferid y deyrnas i'r gwir Frytaniaid. Cythruddwyd llawer gan ymosodiad Polidor, '*that most rascall dogge knave in the worlde*' yn ôl un o'i feirniaid.¹⁸ Ymhlith y cyntaf i ymateb oedd yr hynafiaethydd John Leland. Mor gynnar â 1536, ddwy flynedd yn unig ar ôl i argraffiad cyntaf *Anglica Historia* ymddangos, cyfansoddodd Leland bamffledyn yn amddiffyn Sieffre yn erbyn honiadau Polidor, pamffledyn y cyhoeddwyd ymhelaethiad deugain tudalen ohono wyth mlynedd yn ddiweddarach, yn 1544, dan y teitl *Assertio inclytissimi Arturii Regis Britanniae* ('The Assertion of King Arthure', fel y'i galwyd mewn cyfieithiad Saesneg a ymddangosodd cyn diwedd yr unfed ganrif ar bymtheg). Fel y gwelir, yr ymosodiad ar y deunydd Arthuraidd yng ngwaith Sieffre a gythruddodd Leland yn arbennig, ac mae'n tynnu llawer ar dystiolaeth ei deithiau yn ymweld â safleoedd hanesyddol yn Lloegr a Chymru i ategu ei ddadl yn erbyn Polidor.

Ond gan Siôn Prys, y dyneiddiwr a rannai lawer o ragdybiau ysgolheigaidd Polidor ac y byddid efallai'n disgwyl iddo gydymdeimlo i gryn fesur â'i safbwynt beirniadol, y cafwyd yr ymgais fwyaf cynhwysfawr i ateb honiadau Polidor ac i amddiffyn y traddodiad Sieffreaidd. Gwnaeth hynny mewn gwaith Lladin sy'n dwyn y teitl *Historiae Britannicae Defensio*, 'Amddiffyniad Hanes Prydain': wrth 'Hanes Prydain' yn y fan honno, golygir *Historia* Sieffre a'r holl draddodiad hynafiaethol a oedd wedi ymgasglu o gwmpas y gwaith. Trosglwyddwyd *Historiae Britannicae Defensio* inni mewn llyfr (o dros ddau gant o dudalennau) a argraffwyd yn 1573, ddeunaw mlynedd ar ôl marw Siôn Prys.¹⁹ Richard, un o'i feibion, a gyflawnodd ddymuniad ei dad a sicrhau cyhoeddi'r llyfr, ac mae'r gyfrol yn cynnwys, yn ogystal â thestun y *Defensio*, lythyr annerch gan y mab hwnnw wedi ei gyfeirio at William Cecil, Arglwydd Burghley (a grybwyllwyd yn gynharach), ynghyd â llythyr annerch yr oedd Siôn Prys ei hun wedi ei lunio at William Herbert, Iarll Penfro,

¹⁷ Am ragor ar Polidor Vergil a Prys, gw. Davies, C. (2005), 'Polidor Vergil, Syr John Prise ac Urddas y Cymry', yn Jenkins, G. H. (gol.), *Cof Cenedl XX: Ysgrifau ar Hanes Cymru* (Llandysul: Gwasg Gomer), tt. 33–64. Yr ymdriniaeth safonol â Polidor a'i waith yw llyfr Denys Hay: gw. n. 16 uchod.

¹⁸ Gw. Hay, *Polydore Vergil*, t. 159.

¹⁹ *Historiae Brytannicae Defensio*, *Ioanne Priseo Equestris Ordinis Brytanno Authore* (Londini, Impressum in aedibus H. Binneman typographi, impensis Humfredi Toy). Ceir golygiad newydd o'r testun Lladin, ynghyd â chyfieithiad i'r Saesneg, yn Davies, *John Prise: Historiae Britannicae Defensio* (gw. n. 7 uchod).

Llywydd Cyngor Gororau Cymru. Dyna bâr go arbennig i bwysu ar eu nawdd ar gyfer y gwaith. Yn y llythyr annerch at William Herbert y mae Prys yn egluro un o'i resymau dros ysgrifennu'r gwaith yn Lladin: yn Lladin y cyfansoddodd Polidor Vergil ei waith ef, ac mae'n briodol felly ei ateb yn yr iaith honno, iaith gydwladol dysg. Yn ychwanegol at y ddau lythyr annerch hynny, y mae gan Siôn Prys hefyd ragair ffurfiol, wedi ei gyfeirio at y Brenin Edward VI.²⁰ Bu Edward farw, yn fachgen pymtheng mlwydd oed, yn 1553, ac felly gellir dweud yn o bendant fod y *Defensio* wedi ei gwblhau erbyn y flwyddyn honno (ddwy flynedd cyn marwolaeth Prys ei hun). Ond bu Prys wrthi'n llafurio wrth y gwaith am efallai gymaint â deng mlynedd cyn hynny. Cadwyd dau fersiwn ohono mewn llawysgrif. Mae un o'r rheini yn eiddo i Goleg Balliol, Rhydychen: Llsg. Balliol 260.²¹ Testun y *Defensio* yn unig (heb y cyflwyniadau ac ychwanegiadau eraill) a geir yno, ac mae'r testun hwnnw yn bur agos at y fersiwn argraffedig. Mae'r llawysgrif yn llaw ysgrifydd, ond gwelir ynddi gywiriadau ac ychwanegiadau gan Prys ei hun. Y mae ar gadw hefyd, yng nghasgliad Cotton yn y Llyfrgell Brydeinig (Llsg. Cotton Titus F. III), fersiwn cynharach – a thipyn byrrach – sydd yn gyfan gwbl yn llaw Prys. Cawsai'r fersiwn hwn ei ysgrifennu erbyn 1545, sy'n dangos i Prys (fel Leland) ddechrau gweithio ar ei ymateb i Polidor yn fuan ar ôl i *Anglica Historia* Polidor ymddangos.

Beth, ynteu, oedd yn corddi Siôn Prys? Mae'n amlwg fod gafael y traddodiad Sieffreidd ar ei deimladau a'i ddychymyg yn ddiysgog, fel yr oedd hefyd ym mhrofiad dysgedigion eraill megis John Leland neu Humphrey Llwyd. Ac mae'n dra phwysig peidio â thynnu ffin haearnidd rhwng yr Oesoedd Canol a'r Dadeni. Un o effeithiau llai ffodus gwaith fel y llyfr gorchestol ar Ddadeni'r Eidal gan Jacob Burckhardt (yr hanesydd celf o'r Swistir) yng nghanol y bedwaredd ganrif ar bymtheg oedd creu'r argraff fod pobl wedi diuno un bore a'u cael eu hunain yn byw mewn oes gwbl newydd, Oes y Dadeni!²² Mae'n wir, wrth gwrs, i lawer o ddyneiddwyr yr Eidal a gwledydd eraill droi yn ôl at fyd clasurol y Groegiaid a'r Rhufeiniaid am eu safonau mewn celfyddyd a llenyddiaeth; a chreadigaeth y dyneiddwyr oedd y syniad o *medium aevum* ('oes ganol') a ddaethai rhyngddynt hwy a'r gorffennol clasurol. Ond roedd y ffiniau rhwng yr hen a'r newydd dipyn yn fwy agored a hydraid nag y mae diffiniad rhy rwydd ohonynt yn aml yn ei awgrymu. Ac y mae hynny'n berthnasol iawn i waith Siôn Prys.

Mae'r ymdriniaeth sydd gan Prys, yn ffurf derfynol *Historiae Britannicae Defensio*, wedi ei threfnu'n dair pennod ar ddeg, rhai o'r rheini'n fyr, nifer yn datblygu dadl fanwl dros dudalennau lawer. Yn yr ail bennod, mae'n rhoi crynodeb o'r gwaith cyfan ac yn rhestru pedwar pwnc a fydd yn hawlio sylw neilltuol. Yn gyntaf, cwestiwn hygrededd a hynafiaeth y traddodiad Sieffreidd. Yn ail, enw'r Brytaniaid, ac enw Ynys Brydain: y mae hynny, wrth

²⁰ Ceir cyfieithiadau Cymraeg o'r ddau lythyr annerch a'r rhagair yn Davies, C. (1980), *Rhagymadroddion a Chyflwyniadau Lladin, 1551–1632* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 25–47.

²¹ Gw. Mynors, R. A. B. (1963), *Catalogue of the Manuscripts of Balliol College, Oxford* (Oxford: Oxford University Press), t. 280.

²² *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860) (Basel: Schweighauser); cyfieithiad Saesneg gan Middlemore, S. C. G. (1878), *The Civilization of the Renaissance in Italy* (London: C. K. Paul).

reswm, yn cydio yn holl fater y stori am Brutus. Yn drydydd, hanes Brennus (neu Brennius), Brân y *Brut* Cymraeg, un o feibion Dyfnwal Moelmud. Ac yn bedwerydd (fel y byddid yn disgwyl), hanes Arthur, ‘prif ogoniant ac addurn digymar y deyrnas hon’, fel y’i disgrifir gan Prys. Ychwanega:

Gyda chymorth dadleuon yr wyf fi, beth bynnag, yn eu hystyried yn gredadwy, fe geisïaf brofi a gwneud yn eglur nid yn unig fod Arthur wedi bodoli ond hefyd ei fod y math o ddyn y mae’r Hanes yn ei ddyrchafu, yn frenin gwirioneddol hyglood ac yn arweinydd eithriadol mewn rhyfeloedd lawer.²³

‘Gyda chymorth dadleuon yr wyf fi yn eu hystyried yn gredadwy’ meddai Prys, wrth sôn am y ffordd y bwriadai bledio ei achos. Sut, ynteu, yr aeth o gwmpas cyflwyno ei ddadleuon? Beth oedd yn gwneud y dadleuon hynny’n gredadwy? Wrth geisio ateb i’r cwestiynau hyn, down – fe ddywedwn i – at y man lle y gwelir cyneddfau’r dyneiddiwr yn Siôn Prys yn cymryd yr awenau oddi wrth y canoloeswr. Yn y ffordd y mae’n cyflwyno ei fater, yn hynny daw dyn y Dadeni Dysg ynddo i’w deyrnas. Nodwn dri pheth, tair agwedd ar y *Defensio*, sy’n gwneud hynny’n o glir.

Yn gyntaf, drwy’r gwaith mae Prys yn pwyso ar dystiolaeth ffynonellau craidd i amddiffyn y traddodiad Sieffreidd yr ymlynai wrtho. Soniwyd amdano’n casglu llawysgrifau’r mynachlogydd: dyma’n union y math o awch a fu’n gyrru rhai o ddyneiddwyr Ewrop yn eu blaenau, o ddyddiau Petrarch hyd at Poggio – y chwilio dyfal yn llyfrgelloedd abatai ac eglwysi am llawysgrifau coll rhai o’r hen awduron clasurol. I Prys yr oedd egwyddor *ad fontes* (‘at y ffynonellau’) yn greiddiol, a thrwy’r *Defensio*, er mwyn adeiladu ei ddadl, mae’n dyfynnu’n helaeth o rai o’r llawysgrifau Lladin a grybwyllwyd yn gynharach, *Historia Brittonum* yn arbennig (yr oedd ef yn gwbl grediniol mai dyma wir waith Gildas, nid y *De Excidio* a argraffwyd gan Polidor). Ac iddo ef y cerdyn trwmp oedd y llawysgrifau Cymraeg y cafodd afael arnynt a’r dystiolaeth y gellid ei chywain o’r rheini. Oherwydd Siôn Prys a dderbyniodd (efallai gan John Lewis, trysorydd Cadeirlan Tyddewi) ac a ddiogelodd Llyfr Du Caerfyrddin, un o drysorau pennaf y Llyfrgell Genedlaethol.²⁴ Yn yr un modd ag y bu’n gyfrifol am gyhoeddi’r llyfr printiedig cyntaf yn y Gymraeg, ef hefyd a arbedodd llawysgrif hynaf barddoniaeth Gymraeg. Ac nid Llyfr Du Caerfyrddin yn unig a fynnodd ei sylw, ond Llyfr Coch Hergest hefyd.²⁵ Nid efe a arbedodd hwnnw. Yr oedd y Llyfr Coch wedi cyrraedd Hergest (cartref un gangen o dylwyth y Fychaniaid, ym mhlwyf Ceintun, Swydd Henffordd) erbyn i Prys ei weld a chael cyfle i’w astudio, efallai tua 1550. Fe’i trwythodd ei hun ynddo, a chodi darnau helaeth ohono i lyfr amrywiaeth (neu loffion) hynod gyfoethog sy’n dangos

²³ Davies, *John Prise: Historiae Britannicae Defensio*, t. 60 (cyf. o’r Lladin).

²⁴ Llsgr. Peniarth 1. Ar sut, o bosibl, y daeth y Llyfr Du i feddiant Siôn Prys, gw. Jarman, A. O. H. (1982), *Llyfr Du Caerfyrddin* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. lxvii–lxviii; Davies, *John Prise: Historiae Britannicae Defensio*, t. 300, n. 59.

²⁵ Yn awr Rhydychen: Coleg Iesu, Llsgr. 111.

mor eang ac eclecticig oedd ei ddiddordeb mewn llenyddiaeth Gymraeg.²⁶ Wrth un o'r darnau hynny y mae'n nodi ei fod 'o Lyvyr Hergest', yr enghraifft gyntaf, mae'n debyg, o gyfeirio at y llawysgrif wrth yr enw hwnnw.²⁷ Y peth pwysig yn awr yw fod Prys yn defnyddio ac yn dyfynnu tystiolaeth y Llyfr Du a'r Llyfr Coch, a llawysgrifau Cymraeg eraill, i adeiladu'r ddadl glòs – ddiwrthdro, yn ei dyb ef – yn erbyn honiadau anwybodus Polidor Vergil, gŵr na wyddai ddim am y llawysgrifau hyn a'u cynnwys. Hefyd, a sôn am llawysgrifau, un arall o newydd-bethau'r dyneiddwyr yr oedd Prys yn ymwybodol o'i bwysigrwydd ydoedd cymharu cynnwys un llawysgrif â chynnwys un arall o'r un gwaith, yr hyn y byddem ni heddiw yn ei alw'n wyddor beirniadaeth destunol. Gwyddai, er enghraifft, am fodolaeth mwy nag un llawysgrif o'r *Historia Brittonum*, ac roedd yn awyddus i wybod a oeddent yn cynnig yr un darlenniad yn ddi-feth.²⁸

Yr ail agwedd ar waith Prys yn y *Defensio* sy'n perthyn yn ddigamsyniol i fyd dyneiddwyr y Dadeni yw ei ddiddordeb mewn iaith ac yn natblygiad iaith: yn nharddiad geiriau (gwyddor etymoleg) ac ym mherthynas geiriau o wahanol ieithoedd â'i gilydd (gwyddor ffiloleg gymharol). Mae ganddo sawl pennod yn y *Defensio* sydd, mewn rhyw ffordd neu'i gilydd, yn ymwneud â tharddiad geiriau. Dechreuir, yn y bedwaredd bennod, gydag enw Prydain, *Britannia*, a thrafod sut y tarddodd o enw Brutus. Efallai fod hynny'n ein taro ni braidd yn anaddawol. Ond y gwir amdani yw, er bod rhai o'i ragdybiaethau'n gyfeiliornus, fod gan Prys gryn afael ar y math o ddiddordebau ffilolegol a oedd o bwys i gynifer o ysgolheigion y Dadeni Dysg. Gwyddai, er enghraifft, am rai o sylwadau awduron clasurol fel Strabo a Festus ar enwau lleoedd; gwyddai hefyd am weithiau ffilolegol awduron dyneiddiol fel yr Eidalwr Niccolò Perotti a'r Sais Syr Thomas Elyot, gan gyfeirio'n fanwl at eu gweithiau.²⁹ Mae hefyd yn sylwi ar y cysylltiadau rhwng ieithoedd a'i gilydd. Roedd Gerallt Gymro wedi gwneud hynny, sylwi ar bethau tebyg rhwng yr iaith Roeg a'r Gymraeg, ond mae gan Prys fframwaith ieithyddol dipyn cadarnach ar gyfer cyd-destunoli a cheisio esbonio'r tebygrwydd hwnnw (er na fyddai ieithegwyr heddiw yn derbyn llawer o'i gynseiliau). Roedd ganddo yn ogystal ddiddordeb ym mater orgraff iaith (amlygir hynny hefyd yn *Yny llyvyr hwnn*), a cheir yn y *Defensio* ddisgrifiad diddorol o arbrawf y bu ynglŷn ag ef i geisio dangos bod system orgraffyddol y Gymraeg dipyn yn fwy cyson a dibynadwy na dim a welid yn y Saesneg.³⁰ Yn hyn i gyd y mae cynneddfau'r dyneiddiwr ar waith.

Yn drydydd, y mae defnydd Siôn Prys o'r iaith Ladin ei hun, y modd y mae'n ei thrafod, yn perthyn i fyd y Dadeni. Yn awr y mae gofyn bod yn ofalus yma, oherwydd (fel y pwysleisiwyd yn gynharach) roedd Prys yn ymwybodol iawn o lenyddiaeth Ladin yr Oesoedd Canol. Weithiau darllenir neu clywir pethau carlamus yn cael eu dweud am Ladin yr Oesoedd

²⁶ Rhydychen: Coleg Balliol, Llsg. 353. Gw. Jones, E. D. (1962), 'Llyfr Amrywiaeth Syr Siôn Prys', *Brycheiniog*, 8, 97–104.

²⁷ Gw. Huws, D. (2003), 'Llyfr Coch Hergest', yn Daniel, I. et al. (goln), *Cyfoeth y Testun: Ysgrifau ar Lenyddiaeth Gymraeg yr Oesoedd Canol* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 1–30 (25).

²⁸ Davies, John *Prise: Historiae Britannicae Defensio*, tt. 200–1.

²⁹ *Ibid.*, tt. 96–9, tt. 116–19.

³⁰ *Ibid.*, tt. 38–41.

Canol, awgrymiadau ei fod mor llwgr nes mai o'r braidd y gellir ei adnabod fel Lladin. Mae hynny'n gwbl gyfeiliornus. Roedd yr iaith Ladin, yn llaw awduron fel Sieffre o Fynwy a Gerallt Gymro a llu o rai eraill, yn offeryn mynegiant byw a chwbl ryfeddol. Hi, wrth gwrs, oedd iaith yr Eglwys, a iaith gweinyddu (lawer ohono) dros rannau helaeth o Ewrop. Yn naturiol, bu datblygiadau a newidiadau o ddyddiau Sallust a Cicero, Tacitus a Seneca – fel y byddid yn disgwyl yn hanes unrhyw iaith fyw. Dan ddylanwad ysgolheigion y Dadeni, fodd bynnag, dyma ailorseddu iaith Lladinwyr y cyfnod clasurol, Cicero yn arbennig, fel norm i anelu ato, a thipyn o'r gorddifriô hynny ar safonau'r *medium aevum* yn mynd law yn llaw â'r peth. Ar lawer gwedd, anghymwynas â'r iaith Ladin oedd hynny (fel petaem ni'n dweud heddiw mai'r unig ffordd i ysgrifennu'r Gymraeg yw yn arddull a chydag ieithwedd y Pedair Cainc). Ar y llaw arall, gosodwyd safon a oedd yn gyffredin i ddysgedigion holl wledydd gogledd a gorllewin Ewrop, iaith ag iddi ruddin yn ogystal â cheinder mynegiant a allai groesi ffiniau cenedlaethol, yn cael ei chyfoethogi gan y gwaddol clasurol. Ac nid oes unrhyw amheuaeth nad oedd Siôn Prys yn cyfranogi yn hynny. Yn ei lythyr annerch at William Herbert mae'n cymryd arno nad yw'n arbenigwr o fath yn y byd ar ysgrifennu Lladin. 'Yr wyf yn cydnabod,' meddai, 'mai newyddian wyf fi, ... a'm bod mor ddiffygiol mewn gallu ac mewn huodledd fel na allwn fyth obeithio defnyddio geiriau dengar i berswadio neb ynglŷn â'r pethau yr wyf yn mynd i'w trafod'.³¹ Ond nid yw'r ffug wyleidd-dra hynny yn twyllo neb. Nid yn unig y mae ei ysgrifennu Lladin yn dangos ei feistrolaeth lwyr ar yr iaith; y mae'r cyfreithiwr ynddo hefyd yn abl i'w defnyddio fel arf rhethregol hynod o huawdl wrth adeiladu ei achos yn erbyn Polidor.

Mae cyfeirio ato fel cyfreithiwr yn ein hatgoffa mai un o weision y Goron oedd Siôn Prys. Dyn y sefydliad Tuduraidd ydoedd, dyn gweithredu'r uniad gwleidyddol rhwng Lloegr a Chymru. Nid oes ond eisiau edrych ar y llythyr annerch at William Herbert a'r rhagair at Edward VI i weld hynny, ac mewn sawl man yn y *Defensio* mae'n finiog ei feirniadaeth ar lawer o'i gyd-Gymry. Ond, wedi dweud hynny, gellir gweld *Defensio* Siôn Prys nid yn unig fel amddiffyniad o hygredd Sieffre ond hefyd fel ymgais i warchod hunaniaeth ac urddas y Cymry. Elfen bwysig yng ngwaith Prys, fel y crybwyllwyd, yw ei ymwybyddiaeth fyw o'r Gymraeg ac o'r traddodiad llenyddol a hanesyddol sydd ynghlwm wrthi. Y Cymry oedd gwir ddisgynyddion yr hen Frytaniaid, y Gymraeg oedd eu hiaith. Ac oherwydd hynny yr oedd eu traddodiad llenyddol yn bwysig. Ym mhennod gyntaf y *Defensio* ceir disgrifiad o'r iaith Gymraeg, yn seiliedig ar fersiwn o ramadeg y penceirddiaid. Yn yr un bennod ceir ymdriniaeth fawreddog â'r traddodiad llenyddol Cymraeg, o'r ddau Fyrddin a Thaliesin hyd at Iorwerth Fynglwyd a Thudur Aled. Dyma'r ymgais gynnar lawnaf i gyflwyno braslun o hanes y traddodiad barddol yng Nghymru. Ac nid yw'r arolwg yn y bennod gyntaf honno wedi ei gyfyngu i'r traddodiad barddol. Sonnir hefyd am destunau cyfraith a gweithiau meddygol, llyfrau crefyddol a gweithiau hanes a gadwyd yn y Gymraeg. Byddai'n dda gwybod pa destunau'n union sydd ganddo mewn golwg. Mae'n dra phosibl ei fod yn meddwl am lawysgrifau megis Llyfr Coch Talgarth (Llsg. Llanstephan 27), sy'n cynnwys testunau

³¹ Davies, *Rhagymadroddion a Chyflwyniadau Lladin*, t. 36.

crefyddol o bwys, a Llsgr. Coleg Iesu 57, sy'n cynnwys testunau cyfraith. Diolch i Lyfr Coch Hergest gwyddai am *Frut y Brenhinedd*, h.y. *Historia Sieffre yn Gymraeg* (er na sylweddolodd, fe ymddengys, mai dyna ydoedd), ac am *Frut y Tywysogyon*. Meddai, eto yn y bennod gyntaf:

 Gyda golwg yn benodol ar y mater dan sylw yn y gyfrol hon, y mae gan y Brytaniaid eu hanes wedi'i gofnodi yn eu hiaith eu hun. Y mae rhai o'r adroddiadau yn faith a gwasgaredig, eraill yn fyr a chywasgedig yn null croniclau. Y mae'r rhain yn estyn nid yn unig o ddechreuadau'r genedl hyd at amser Cadwaladr, yr olaf o'r brenhinoedd brodorol, sef y pwynt lle y mae cyfieithiad Sieffre yn gorffen [*dyna Frut y Brenhinedd*], ond hefyd o'r amser hwnnw hyd at Lywelyn, eu tywysog olaf, yn amser Edward, Brenin Lloegr [*a dyna Frut y Tywysogyon*].³²

Gwyddai Siôn Prys fod gan Gymru ei chynhyrsgaeth unigryw, a bod ganddi waddol hanesyddol a llenyddol ar gadw mewn llawysgrifau a ysgrifennwyd nid yn unig mewn Lladin ond hefyd yn ei hiaith ei hun, gwaddol a deilyngai gael tynnu sylw ato gerbron y byd: a dyna a wnaeth, yn *Yny lhyvyr hwnn* ac eto yn ei *Historiae Britannicae Defensio*. Er mor arwyddocaol ei gyfraniad fel cyfreithiwr ac fel gŵr cyhoeddus, ei gamp fwyaf oedd iddo osod rhai o rymoedd y Dadeni ar waith mewn perthynas â'r gwaddol hwnnw, a thrwy hynny – efallai yn ddjarwybod iddo'i hun – helpu i gadw fflam yr ymwybyddiaeth o genedligrwydd Cymreig ynghynn mewn oes pan oedd pwerau lawer am weld ei diffodd.

³² Davies, *John Prise: Historiae Britannicae Defensio*, t. 50 (cyf. o'r Lladin).